

ISSN : 2454-7905
MAH/NAN/10936/2015

SJIF 2025 - Impact Factor : 8.542

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed)

Vol. II ISSUE - CXXXIII Year - 11, 16 Sept.-2025

Environment and Economics : A Perspective of Sustainable Development

Editor

Dr. Rajesh Gangadharrao Umbarkar

Chief Editor

Dr. Anand Renukadas Ashturkar

QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science,
Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda,
Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

38.	मानव संस्कृती आणि पर्यावरण : शाश्वत विकासाचा दृष्टिकोन	प्रा. आरती एम. देशमुख	182
39.	भारतीय अर्थव्यवस्था व पर्यावरण यांचा समतोल एक काळाची गरज	प्रा. के. जे. कांबळे	184
40.	हवामान बदलाचे प्रभाव आणि जागतिक तापमान वाढ कमी करण्यामध्ये शेतकऱ्यांचे योगदान	प्रा. डॉ. सुरजकुमार एस. प्रसाद पूनम शेखर शेलार	187
41.	पं. दीनदयाळजी उपाध्याय यांच्या पर्यावरणपूरक अर्थचिंतनाची प्रसंगीकता	प्रा. डॉ. दुर्गादास दिगंबरराव चौधरी	191
42.	महात्मा गांधीजीचे पर्यावरणविषयक विचार आणि सध्यस्थितीतील चळवळी	डॉ. शिवाजी ज्ञानोबा मुळे	194
43.	भारतातील औद्योगिक वृद्धीमध्ये 'मेक इन इंडिया' धोरणाची परिणामकारकता	डॉ. सतीश अशिनाथ गोंडे	198
44.	आधुनिक शेती आणि त्याचा पर्यावरणावर होणारा परिणाम एक अभ्यास	प्रा. डॉ. सूर्यकांत पवार	205
45.	महाराष्ट्र राज्य वखार महामंडळांतर्गत कृषी मालाच्या शास्त्रोक्त साठवणूक पद्धतीचा अभ्यास	श्रीमती. कांचन सुरेश शेते डॉ. करुणा दीपक कुशारे	207
46.	उद्योजकता : विद्यार्थ्यांच्या रोजगार निर्मितीचा कणा (विशेष संदर्भ -नाशिक जिल्हा)	श्री. पवन लक्ष्मण गायकवाड डॉ. आशुतोष विठ्ठल मोरे	214
47.	लोकसंख्या आणि पर्यावरण : एक शाश्वत विकासाच्या दृष्टिकोनातून अभ्यास	सय्यद फैसलोद्दिन अरिफोद्दिन डॉ. आर. व्ही. कीर्तनकार	216
48.	सामाजिक समस्या आणि पर्यावरण	डॉ. बी.डी. इंगवले	220
49.	पर्यावरणीय प्रदूषण	प्रा. डॉ. व्यंकटेश काळूराम मदनुरे	225
50.	शाश्वत विकास आणि पर्यावरण	ओमप्रकाश शिवाजीराव जाधव डॉ. पाटील पी. आर	227
51.	भारतातील लोकसंख्या वाढ आणि पर्यावरण ऱ्हास	डॉ. संते लालचंद्र रामचंद्र	230
52.	शाश्वत विकासात वाणिज्याची भूमिका	डॉ. मनोहर नारायण मोरे	236
53.	कालिदासाच्या रघुवंशातील पर्यावरण	डॉ. अश्लेषा अनिल कुलकर्णी	239
54.	अर्थव्यवस्था आणि पर्यावरण यांचा परस्परसंबंध: एक चिकित्सक अभ्यास	डॉ. संगीता रामेश्वरलाल जांगीड	243
55.	शाश्वत विकासात हरित अर्थव्यवस्थेची भूमिका	डॉ. मिनाक्षी भास्कर जाधव	248
56.	भारतातील पर्यटन विकास : एक अभ्यास	प्रा. डॉ. दिलीप काकडे	252
57.	लोकसंख्या आणि पर्यावरण यातील परस्पर संबंधाचा अभ्यास	डॉ. सुनिता ज्ञानदेव बनकर	258
58.	उद्योग आणि पर्यावरण - परस्पर संबंध	डॉ. आर. एस. वानखेडे	263
59.	आर्थिक विकास आणि पर्यावरणावरील परिणाम	डॉ. परमेश्वर शेषराव मिसाळ	269
60.	शाश्वत विकासात वाणिज्याची भूमिका	प्रा. देशमुख सोनाली साहेबराव	272

Abhinav Bharat Shikshan Sanstha's

Netaji Subhashchandra Bose Arts, Commerce and Science College, Nanded (Maharashtra) 431601

(Department of Environmental Science & Department of Economics)

In Collaboration with

Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded & Maharashtra Pollution Control Board, Nanded.

Organise

One Day Interdisciplinary National Conference (Offline)

On

Environment and Economics: A Perspective of Sustainable Development

(EPPSD-2025)

Certificate

This is to certify that, Prof./Dr./Mr./Mrs./Ms Sonali Sahebrao Deshmukh
of Nutan college Rajapur has participated in the One-Day Interdisciplinary National
Conference on "**Environment and Economics: A Perspective of Sustainable Development**" (offline) held on Tuesday,
16th September 2025 as a Resource person / Chairperson/ Co-chairperson /Participant/ Research Student. He/ She has
presented a Research Paper (oral/poster) on शत्रु विकासात वाणिज्याची शुभिका

Dr. Mahendrakumar Kulkarni
Principal

Dr. Anand Ashturkar
Convener

Dr. Rajesh Umbarkar
Co-convener

शाश्वत विकासात वाणिज्याची भूमिका

प्रा. देशमुख सोनाली साहेबराव

नूतन कला महाविद्यालय राजापूर

प्रस्तावना

शाश्वत विकास हा आजच्या जागतिक समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी एक महत्वाचा दृष्टिकोन आहे, जो पर्यावरण, समाज आणि अर्थव्यवस्था यांच्यातील समतोल साधण्यावर आधारित आहे. संयुक्त राष्ट्रांच्या 2030 शाश्वत विकास उद्दिष्टांनुसार (SDGs), आर्थिक वाढ, सामाजिक समावेशकता आणि पर्यावरण संरक्षण यांचा समन्वय आवश्यक आहे. या संदर्भात, वाणिज्य (Commerce) हे शाश्वत विकासाचे एक महत्वाचे साधन आहे, कारण ते व्यापार, उद्योग आणि आर्थिक व्यवहारांना गती देते. या संशोधन पत्रात वाणिज्याची शाश्वत विकासातील भूमिका, त्याची आव्हाने आणि संधी यांचे विश्लेषण केले आहे.

शाश्वत विकास हा आजच्या जागतिक आव्हानांचा केंद्रबिंदू आहे, जो पर्यावरणीय संतुलन, सामाजिक समता आणि आर्थिक समृद्धी यांचा समन्वय साधतो. संयुक्त राष्ट्रांच्या शाश्वत विकास उद्दिष्टांनुसार (SDGs), 2030 पर्यंत सर्वसमावेशक आणि पर्यावरणपूरक विकास साध्य करणे आवश्यक आहे. या संदर्भात, वाणिज्य क्षेत्राची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे, कारण ते आर्थिक वृद्धी, रोजगार निर्मिती आणि तांत्रिक नवोन्मेषाला चालना देते. वाणिज्य, ज्यामध्ये व्यापार, उद्योग, सेवा आणि डिजिटल अर्थव्यवस्था यांचा समावेश होतो, शाश्वत विकासाला गती देण्यासाठी एक शक्तिशाली साधन ठरू शकते. मात्र, अनियंत्रित व्यावसायिक क्रियाकलापांमुळे पर्यावरणीय न्हास, सामाजिक असमानता आणि संसाधनांचा अतिवापर यासारख्या समस्या उद्भवू शकतात.

शाश्वत विकासाच्या उद्दिष्टांना साध्य करण्यात वाणिज्य क्षेत्राच्या योगदानाचा आणि त्यासमोरील आव्हानांचा सखोल अभ्यास करणे आहे. प्रस्तावनेत वाणिज्याच्या विविध पैलूंवर प्रकाश टाकला जाईल, जसे की हरित तंत्रज्ञानाचा अवलंब, नैतिक व्यवसाय पद्धती, सामाजिक जबाबदारी आणि आर्थिक समावेशकता. तसेच, वाणिज्य क्षेत्रातील नवोन्मेष आणि धोरणात्मक उपाययोजना कशा प्रकारे शाश्वत विकासाला चालना देऊ शकतात, यावर चर्चा केली जाईल. या संशोधनातून वाणिज्य आणि शाश्वत विकास यांच्यातील परस्परसंबंध समजून घेऊन, प्रभावी धोरणे आणि पद्धती सुचवण्याचा प्रयत्न केला जाईल, ज्यामुळे पर्यावरण, समाज आणि अर्थव्यवस्था यांच्यात संतुलन साधता येईल.

उद्दिष्टे

1. वाणिज्याची शाश्वत विकासातील भूमिका
2. वाणिज्याच्या विविध क्षेत्रांद्वारे शाश्वत विकासाला चालना देण्याच्या संधींचे मूल्यांकन करणे.
3. शाश्वत वाणिज्य पद्धतींची अंमलबजावणी करताना येणाऱ्या आव्हानांचा अभ्यास करणे.
4. शाश्वत विकासासाठी वाणिज्याच्या प्रभावी योगदानासाठी शिफारशी सुचवणे.

वाणिज्याची शाश्वत विकासातील भूमिका

1) आर्थिक विकास आणि रोजगार निर्मिती :

वाणिज्य क्षेत्र रोजगार निर्मिती आणि आर्थिक वाढीला चालना देते, जे शाश्वत विकास उद्दिष्ट 8 (चांगले काम आणि आर्थिक वाढ) साध्य करण्यासाठी महत्वाचे आहे.

लघु आणि मध्यम उद्योग (SMEs) विशेषतः भारतात रोजगार निर्मिती आणि स्थानिक अर्थव्यवस्थेला बळकटी देतात.

उदाहरण: भारतातील हस्तकला आणि कापड उद्योग लाखो कुटुंबांना रोजगार देतात आणि स्थानिक संस्कृतीचे जतन करतात.

2) पर्यावरण संरक्षण

वाणिज्य क्षेत्रात नवीकरणीय ऊर्जेचा वापर, कचरा व्यवस्थापन आणि कार्बन तटस्थता (Carbon Neutrality) यांसारख्या पद्धती शाश्वत विकासाला हातभार लावतात.

उदाहरण: अमेझॉन आणि फ्लिपकार्ट यांनी कार्बन तटस्थ शिपिंग आणि पर्यावरणपूरक पॅकेजिंगसाठी पावले उचलली आहेत.

3) सामाजिक समावेशकता

वाणिज्याने सामाजिक समावेशकता वाढवण्यासाठी समान संधी, लिंग समानता आणि स्थानिक समुदायांचा विकास यांना प्रोत्साहन दिले पाहिजे.

उदाहरण: भारतातील ग्रामीण भागात ई-कॉमर्स प्लॅटफॉर्मद्वारे स्थानिक कारागिरांना बाजारपेठ उपलब्ध करून दिली आहे.

4) नाविन्य आणि तंत्रज्ञान

वाणिज्य क्षेत्रात तंत्रज्ञानाचा वापर शाश्वत उत्पादन आणि वितरण पद्धतींना प्रोत्साहन देतो.

उदाहरण: सौरऊर्जेवर चालणारी लॉजिस्टिक्स प्रणाली आणि कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा वापर करून संसाधनांचा कार्यक्षम वापर.

वाणिज्य विविध क्षेत्रांद्वारे शाश्वत विकासाला चालना देण्याच्या संधीचे मूल्यांकन:

शाश्वत विकास म्हणजे आर्थिक वाढ, सामाजिक समावेश आणि पर्यावरण संरक्षण यांचा समतोल साधणे. वाणिज्याच्या विविध क्षेत्रांद्वारे या विकासाला चालना देण्याच्या संधी मोठ्या आहेत, कारण व्यवसाय क्षेत्र जीडीपीच्या ८४% आणि रोजगाराच्या ९०% साठी जबाबदार आहे. हे क्षेत्र पर्यावरण-अनुकूल पद्धती, हरित अर्थव्यवस्था आणि वर्तुळाकार अर्थव्यवस्था यांच्याद्वारे शाश्वतता वाढवू शकते. मात्र, सुरुवातीच्या खर्च, नियामक अभाव आणि लघु-मध्यम उद्योगांसाठी आव्हाने येतात. खाली विविध क्षेत्रांतील संधीचे मूल्यांकन केले आहे, ज्यात फायदे, उदाहरणे आणि आव्हाने समाविष्ट आहेत.

१) कृषी क्षेत्र (Agriculture)

कृषीमध्ये शाश्वत पद्धती जसे की ऑर्गेनिक शेती, संसाधन कार्यक्षमता आणि जैवविविधता संरक्षण यांच्याद्वारे संधी आहेत. जागतिक ऑर्गेनिक बाजार २०१० मध्ये ५९ अब्ज डॉलरपर्यंत पोहोचला असून, विकसनशील देशांतून निर्यातीच्या संधी वाढल्या आहेत. उदाहरणार्थ, युगांडा ऑर्गेनिक उत्पादनांचा मोठा निर्यातदार आहे, ज्याने ग्रामीण रोजगार आणि अन्न सुरक्षा वाढवली. हरित अर्थव्यवस्थेत हे क्षेत्र नवीन बाजार आणि रोजगार निर्माण करते. मूल्यांकन: ही संधी मोठी आहे, कारण विकसनशील देशांना तुलनात्मक फायदा आहे, पण प्रमाणीकरण आणि आंतरराष्ट्रीय मानके पूर्ण करण्याची आव्हाने आहेत. एकूणच, हे क्षेत्र SDG २ (शून्य भूक) ला चालना देते.

२) उत्पादन क्षेत्र (Manufacturing) उत्पादनात ऊर्जा कार्यक्षमता, कचरा कमी करणे आणि रिमॅन्युफॅक्चरिंग यांच्याद्वारे शाश्वत विकासाला चालना मिळते. हरित तंत्रज्ञान उत्पादन (जसे सोलर पॅनेल, इलेक्ट्रिक वाहने) २०२४ मध्ये ८०० अब्ज डॉलरचे असून, २०४० पर्यंत ४.६ ट्रिलियन डॉलरपर्यंत वाढेल. उदाहरणार्थ, IKEA आणि H&M वर्तुळाकार अर्थव्यवस्था लागू करून उत्पादन दीर्घकाळ टिकवतात आणि कचरा कमी करतात. मूल्यांकन: ही संधी नवकल्पना आणि खर्च बचत आणते, पण ऊर्जा-कार्यक्षम पद्धती अवलंबण्यासाठी गुंतवणूक आणि तंत्रज्ञान हस्तांतर आवश्यक आहे. हे SDG ९ (उद्योग, नवकल्पना) ला समर्थन देते.

३) ऊर्जा क्षेत्र (Energy): नवीकरणीय ऊर्जा (सोलर, विंड, बायोफ्यूएल) मध्ये मोठ्या संधी आहेत, ज्याने निर्यात आणि रोजगार वाढवता येतात. भारताने २०११ मध्ये १.५ अब्ज डॉलरची विंड टर्बाइन निर्यात केली. हरित ऊर्जा उत्पादन २०४० पर्यंत ४.६ ट्रिलियन डॉलरच्या हरित तंत्रज्ञान बाजाराचा भाग आहे. उदाहरणार्थ, Tesla हरित अर्थव्यवस्था गुंतवणुकीद्वारे ऑटोमोटिव्ह क्षेत्र बदलत आहे. मूल्यांकन: हे क्षेत्र उत्सर्जन कमी करते आणि नवीन बाजार उघडते, पण गुंतवणूक आणि स्थिरता मानके पूर्ण करण्याची आव्हाने आहेत. SDG ७ (स्वच्छ ऊर्जा) साठी हे महत्त्वपूर्ण आहे.

४) वित्त क्षेत्र (Finance): हरित वित्त आणि ESG गुंतवणूक शाश्वत प्रकल्पांना निधी देतात. फिनटेक पर्यावरणीय प्रकल्पांसाठी गुंतवणूक वाढवते. हरित सेवा (वित्त, IT) २०२४ मध्ये ६०० अब्ज डॉलरचे असून, २०४० पर्यंत २.२ ट्रिलियन डॉलरपर्यंत वाढेल. उदाहरणार्थ, प्रभाव गुंतवणूक (impact investing) भारतात २०१०-२०१८ मध्ये ५.२ अब्ज डॉलर गुंतवली. मूल्यांकन: ही संधी मोठी गुंतवणूक आकर्षित करते, पण प्रमाणीकरण आणि दीर्घकालीन धोरणांची गरज आहे. हे SDG १७ (भागीदारी) ला मजबूत करते.

५) तंत्रज्ञान क्षेत्र (Technology): तंत्रज्ञानात AI, फिनटेक आणि हरित IT शाश्वतता वाढवतात. SMEs मध्ये तंत्रज्ञान एकीकरण शाश्वतता सुधारते. हरित IT सेवा ४० अब्ज डॉलरचे बाजार आहे. उदाहरणार्थ, Microsoft CSR द्वारे नवीकरणीय ऊर्जा गुंतवणूक करते. मूल्यांकन: नवकल्पना आणि कार्यक्षमता वाढवते, पण डेटा गोपनीयता आणि तंत्रज्ञान उपलब्धतेची आव्हाने आहेत. SDG ९ साठी फायदेशीर.

६) पर्यटन क्षेत्र (Tourism): इको-टुरिझम आणि शाश्वत पर्यटन जैवविविधता संरक्षण आणि स्थानिक अर्थव्यवस्था मजबूत करतात. हरित सेवा म्हणून, हे २०४० पर्यंत ७५० अब्ज डॉलरपर्यंत वाढेल. वन क्षेत्रात पर्यटन NTFPs सोबत निर्यात संधी देते, जसे पेरू मध्ये. मूल्यांकन: रोजगार आणि सांस्कृतिक संरक्षण देते, पण अतिपर्यटन आणि पर्यावरण प्रभावाची आव्हाने आहेत. SDG ८ (आर्थिक वाढ) ला समर्थन.

७) व्यापार आणि ई-कॉमर्स (Trade and E-commerce): व्यापार SDG साठी महत्त्वपूर्ण आहे, जसे मत्स्यव्यवसाय अनुदान बंद करणे SDG १४ ला मदत करते. ई-कॉमर्स शाश्वत उत्पादनांना बाजार देते, पण पर्यावरणीय पदचिन्ह कमी करण्याची गरज आहे. मूल्यांकन: आर्थिक वाढ आणि समानता वाढवते, पण मानके आणि समावेशकतेची आव्हाने आहेत. एकूण मूल्यांकन: वाणिज्य क्षेत्र शाश्वत विकासाला चालना देण्यासाठी मोठ्या संधी देते, ज्यात २०४० पर्यंत ११ ट्रिलियन डॉलरची हरित संधी आहे. भागीदारी आणि नवकल्पना यांच्याद्वारे हे शक्य आहे, पण आव्हाने दूर करण्यासाठी धोरण आणि गुंतवणूक आवश्यक आहे.

शाश्वत वाणिज्य पद्धतीची अंमलबजावणी करताना येणारे आव्हाने

- 1) पर्यावरणीय परिणाम : वाणिज्य क्षेत्रातील अति उत्पादन, पॅकेजिंग आणि वाहतूक यामुळे कार्बन उत्सर्जन वाढते.
- 2) आर्थिक असमानता: जागतिक व्यापारात विकसनशील देशांना अनेकदा कमी फायदा मिळतो, ज्यामुळे आर्थिक असमानता वाढते.
- 3) नैतिकता आणि पारदर्शकता : काही कंपन्या शाश्वततेच्या नावाखाली ग्रीनवॉशिंग (Greenwashing) करतात, ज्यामुळे विश्वासाहतेचा अभाव निर्माण होतो.
- 4) डिजिटल विभाजन : ई-कॉमर्सच्या वाढीमुळे ग्रामीण आणि दुर्गम भागातील लोकांना डिजिटल तंत्रज्ञानापर्यंत मर्यादित प्रवेश मिळतो.

शाश्वत विकासासाठी वाणिज्याच्या प्रभावी योगदानासाठी शिफारशी

1) धोरणात्मक समन्वय: सरकार आणि खाजगी क्षेत्राने शाश्वत वाणिज्यासाठी एकत्रित धोरणे तयार करावीत. उदा., कर सवलती आणि पर्यावरणपूरक उत्पादनांना प्रोत्साहन.

2) तंत्रज्ञानाचा वापर : कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि ब्लॉकचेन तंत्रज्ञानाचा वापर करून पुरवठा साखळीतील पारदर्शकता वाढवावी.

3) शिक्षण आणि प्रशिक्षण: उद्योजक आणि कर्मचाऱ्यांना शाश्वत पद्धतींसाठी प्रशिक्षण द्यावे.

4) ग्राहक जागरूकता मोहिमा : शाश्वत उत्पादने खरेदी करण्यासाठी ग्राहकांमध्ये जागरूकता निर्माण करावी.

5) आंतरराष्ट्रीय सहकार्य: विकसनशील देशांना जागतिक व्यापारात समान संधी मिळवून देण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय धोरणांचा अवलंब करावा.

निष्कर्ष
वाणिज्य हे शाश्वत विकासाचे एक महत्त्वाचे इंजिन आहे, जे आर्थिक वाढ, सामाजिक समावेशकता आणि पर्यावरण संरक्षण यांना चालना देऊ शकते. तथापि, यासाठी नैतिक पद्धती, तंत्रज्ञानाचा कार्यक्षम वापर आणि धोरणात्मक समन्वय आवश्यक आहे. योग्य दृष्टिकोन आणि सहकार्याने, वाणिज्य क्षेत्र शाश्वत विकास उद्दिष्टे साध्य करण्यात महत्त्वपूर्ण योगदान देऊ शकते.

संदर्भ

1. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating Shared Value. Harvard Business Review .
2. UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication.
3. Blowfield, M., & Murray, A. (2014). Corporate Responsibility. Oxford University Press.
4. Sarkis, J. (2017). Supply Chain Sustainability and E-commerce. Journal of Cleaner Production.